

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У
ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ СТАТУСНИМ ПОЛОЖЕННЯМ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Макарчук Єлизавета Валентинівна

Керівник: к.психол.н., доцентка

Вікторія КАЗІБЕКОВА

Рецензент: практичний психолог

Херсонської спеціалізованої школи

I-III ст. №24 Вікторія НЕДЕЛЕВИЧ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Теоретичне дослідження агресивності підлітків як психолого-педагогічна проблема.....	6
1.1. Психологічні особливості підліткового віку.....	6
1.2. Особливості прояву агресивності у підлітків.....	10
Висновки до першого розділу.....	14
РОЗДІЛ II. Емпіричне дослідження особливостей прояву агресії у підлітків з різним соціометричним статусом серед однолітків.....	16
2.1. Опис процедури емпіричного дослідження та обраних психодіагностичних методик.....	16
2.2. Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження.....	18
Висновки до другого розділу.....	39
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44
ДОДАТКИ.....	47
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	47

ВСТУП

Актуальність теми. Підлітковий вік є одним із найскладніших періодів в онтогенезі людини. Починається перебудова організму, відбуваються швидкі фізіологічні, психологічні, соціальні зміни, вникає почуття дорослості, закладаються основи свідомої поведінки, з'являється прагнення бути приєднаним до групи, збільшується вплив референтної групи, формуються моральні уявлення, ціннісні орієнтації, соціальні установки.

Важливою особливістю підліткового віку є агресія. Останнім часом агресивність підлітків значно зростає, прояви стають більш жорстокими. Підлітки часто є жертвами прояву агресивності з боку однолітків. Агресія в підлітковому віці детермінується комплексом різних факторів: макро- та мікросоціальних, суб'єктивних факторів. Орієнтація підлітків на міжособистісну взаємодію та спілкування, прагнення до пошуку та вступу до референтної групи, здобуття сприятливого статусу в ній значно підвищує значущість мікросоціальних факторів на прояв та розвиток агресії. Також саме в цьому віці посилюються прояви агресивних форм поведінки, що можуть набувати характеру усталених патернів. Тому дослідження особливостей прояву агресивності у підлітків з різним статусним положенням є досить важливою, актуальною та соціально значущою темою.

За останні десятиліття накопичився значний досвід у вивченні агресивності людини. Особливості проявів агресивної поведінки підлітків досліджували Н. Алікіна, А. Бандура, Ю. Гіпенрейтер, І. Дубровіна, О. Мізерна, О. Мойсеєва, А. Реан, К. Сергеева, Л. Семенюк, Є. Шиянов та ін. Питанням профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків присвячені роботи Т. Журавель, Т. Лях, О. Ляц, Н. Малікової, А. Петрової, В. Ролінського, К. Сергеевої, М. Сидорчука, С. Шебанової та ін.

Мета дослідження: вивчення впливу соціометричного статусу серед однолітків на особливості прояву агресії у підлітковому віці.

Поставлена мета обумовила наступні **завдання** кваліфікаційної роботи:

1. Проаналізувати психологічні особливості підліткового віку.
2. Розглянути особливості прояву агресії у підлітків.
3. Емпірично дослідити вплив соціометричного статусу серед однолітків на особливості прояву агресії у підлітків.

Об'єктом дослідження є агресія в підлітковому віці.

Предмет дослідження: вплив соціометричного статусу на прояв агресії у підлітковому віці.

Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети кваліфікаційної роботи використано наступні **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення для визначення базових понять дослідження; *емпіричні* – соціометричний тест дослідження міжособистісних взаємовідносин, методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки в адаптації А. Осницького; *методи математично-статистичної обробки емпіричних даних:* t-критерій Стьюдента, кореляційний аналіз за Пірсоном.

Практичне значення: вчитель, психолог зможе використовувати отримані результати в своїй професійній діяльності в роботі з учнями. Також отримані результати сприятимуть створенні програми психокорекційних занять і методичних рекомендацій щодо зниження інтенсивності проявів агресії у підлітковому віці. Виявлені результати щодо особливостей прояву агресивності у підлітків та впливу на неї їхнього статусного положення можуть бути використані при викладанні освітніх програм з вікової, педагогічної психології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри (протокол № 4 від 09 квітня 2021 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, що нараховує 31 найменування, та додатків.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Психологічні особливості підліткового віку

Підлітковий вік – це період закінчення дитинства і початку дорослішання. Зазвичай він співвідноситься з хронологічним віком з 10-11 до 14-15 років.

Найважливіше психологічне новоутворення цього вікового періоду є почуття дорослості, що являє собою новий рівень домагань, який передбачає майбутнє становище, якого особистість у цьому віці фактично ще не досяг. Це обумовлює виникнення типових вікових конфліктів та їх переломлення в самосвідомості підлітка [31] (Л. Д. Шаповаленко).

Психологічний зміст підліткової кризи асоціюється з виникненням почуття дорослості, розвитком самосвідомості, ставленням до себе як до дорослої людини. Підліткам характерні максималізм, прагнення до ідеалів, значні фізіологічні зміни. Формуються ідеали – це узагальнені образи людей, якості яких імпонують підліткам. Ідеал, що виокремив у підліток, стає взірцем для наслідування правил поведінки відповідно до яких він прагне діяти [7] (О. М. Близнюкова).

За визначенням Д. Ельконіна почуття дорослості є «новоутворення свідомості, через яке підліток порівнює себе з іншими (дорослими або товаришами), знаходить зразки для засвоєння, будує свої відносини з іншими людьми, перебудовує свою діяльність» [29, с. 352] (за Ю. І. Фроловим). Підліток протиставляє себе дорослим, демонструючи при цьому «максималізм самостійності». Це суб'єктивно приводить їх до відмежування від навколишнього світу, самоусвідомлення, відкриття власного «Я», і як результат до зацікавленості власним внутрішнім

життям та внутрішнім світом інших. Виникає криза, що проявляється у різноманітному протиставленні себе дорослим, внутрішній дисгармонії, потягу до самостійності [29] (Ю. І. Фролов).

Л. Першина зазначає, що розвиток самосвідомості підлітка відбувається в шістьох різноманітних напрямках. Науковиця зауважує, що «перший напрямок – зростання та розвиток суб'єктивного особистісного образу. Другий, в розвитку самосвідомості, веде до шляху інтеріоризації, тобто перенос образу сформованого завдяки дорослим і одноліткам у власну свідомість. Третій напрямок – інтегрування. Підліток починає усвідомлювати себе як ціле. Четвертий напрямок – відмежовування власного образу від зовнішнього світу та інших людей. Наступна ланка – розвиток колективістської моралі; досягається не всіма. Шостий напрямок полягає в нарощенні індивідуалізації» [18, с. 126] (Л. О. Першина).

В цей віковий період також формуються ціннісні орієнтації, закріплюються риси характеру і форми міжособистісної взаємодії, розвивається рефлексія, що трансформує перебіг і характер взаємин з оточуючими та ставлення до самого себе [14] (А. Левченко).

Вагоме місце в житті підлітка займають морально-політичні почуття. Підліток досить чуйно і свідомо ставиться до думки колективу. Він цінує, поважає та керується цією думкою. Досить болюче переживає несхвалення та неприйняття товаришів, ніж несхвалення дорослих, вчителя. Особи в підлітковому віці не прощають образ, що була нанесена у присутності однокласників або інших людей. Характерною ознакою цього вікового періоду є бажання за будь-яких умов уникати критики товаришів і страх бути відстороненими від референтної групи. Для хлопців більш властиво для досягнення мети використовувати перевагу у силі, а дівчатам – успіхами у навчанні. Проте для досягнення мети дівчата більш схильні використовувати набагато більше впертості, ніж хлопці [19] (А. О. Реан).

Підлітки прагнуть посісти у колективі гідне місце, що стає провідним мотивом їхньої поведінки та діяльності підлітка. Як вказує Л. Божович, потреба в самоствердженні в цьому віці настільки потужна, що заради визнання товаришів підліток готовий на багато що: він може навіть поступитися своїми поглядами і переконаннями, вчинити дії, які розходяться з його моральними установками [29] (за Ю. І. Фроловим).

Потреба в самоствердженні обумовлює порушення норм і правил поведінки. Втрата авторитету в очах товаришів, запламування власної честі і гідності – це найбільша трагедія для підлітка. Ось чому вони так бурхливо реагують на нетактовні зауваження, які може зробити вчитель у присутності однокласників. Таке зауваження розглядається ними як приниження власної особистості (аналогічні явища спостерігаються і в реакціях підлітків на зауваження товаришів і батьків) [1] (Г. С. Абрамова).

У ранньому підлітковому віці відносини з друзями є насиченими, емоційними, але властиво виникнення конфлікту у разі, якщо вони не отримують задоволення власних потреб. Підлітки можуть помилитися у своєму виборі друзів і в такому випадку поведінка приятелів, що не відповідають їхнім запитам, може стати причиною переживання досади й гніву. Чим сильніші та егоїстичніші почуття у взаємовідносинах з товаришами, коли вони намагаються домогтися чиеїсь дружби, тим ймовірніше, що ці відносини будуть напруженими й «вибухонебезпечними» [21] (Ф. Райс).

Особливістю підліткового віку є ще одна важлива особливість – поява романтичних бажань, закоханість та перші романтичні стосунки. Психологічні особливості міжособистісних взаємин між хлопцями та дівчатами у підлітковому віці характеризуються багатьма факторами. Саме в цей віковий період особистість прагне до спілкування, дружби, кохання, взаєморозуміння з товаришами. У цей час підлітки знаходять друзів, перше кохання [10] (О. Г. Видра).

Для раннього підліткового віку більш властиво наявність ворожнечі між дівчатами та хлопцями до ненависті та навіть до симпатії, а пізніше до кохання. Але в той же час підлітковий вік також характеризується втратою дитячого світовідчуття, властиво безтурботний і в деякій мірі, безвідповідальний спосіб життя, притаманно переживання болісних, тривожних сумнівів щодо себе та своїх можливостях, пошук правди в собі та інших оточуючих людей, пошук та формування власного «Я» [23] (М. В. Савчин, Л. П. Василенко).

Проте слід зазначити, що існують певні статеві відмінності щодо встановлення близьких взаємин з людьми. У дівчат потреба у дружніх відносинах виникає раніше, ніж у хлопців. Дівчата-підлітки є більш емоційними та надають значно більшого значення своїм міжособистісним взаєминам [12] (М. М. Заброцький).

У підлітків виникає інтерес до протилежної статі, що породжує прагнення подібатися, і тому з'являється підвищена увага до своєї зовнішності, одягу, манери поведінки. Спочатку, інтерес до людини іншої статі має зовнішнє вираження, що проявляється в «задиранні». Взаємна увага однолітків подобається обом статям. Потім «задирання» починають змінюватися на сором'язливість, скутість і боязкість. Іноді це може проявлятися у байдужості, прозиранні однолітка протилежної статі [25] (О. В. Скрипниченко, Л. В. Долинська).

У підлітковому віці разом з дружбою у багатьох виникає більш глибоке почуття – кохання, яке по-різному залежно від статі зароджується та проявляється. С. Белякова зазначає, що «виникнення кохання у підлітків пов'язано з декількома обставинами. По-перше, це завершення статевого дозрівання, що збігається з цим віковим періодом. По-друге, бажання мати близького друга, з яким можна було б говорити на найпотаємніші хвилюючі теми. По-третє, це природна людська потреба в сильній персональній емоційній прихильності, якої особливо

не вистачає, коли людина починає відчувати почуття самотності» [4, с. 455] (С. М. Белякова, К. О. Шовкова).

Отже, підлітковий вік - найбільш складний та бурхливий період у формуванні особистості, що визначається глибоким змістом зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку. Основними психологічними потребами в підлітковому віці є прагнення до спілкування з однолітками, до самостійності і незалежності, до визнання своїх прав з боку інших, до емансипації від дорослих. А основними психологічними новоутвореннями цього віку є відкриття «Я», розвиток самосвідомості, виникнення рефлексії, побудова уявлень про власне майбутнє (мрійливість), прагнення до самостійності, формування світогляду, опанування моральними нормами, формування основ самовизначення.

1.2. Особливості прояву агресивності у підлітків

Т. Алексеєнко розглядає агресивність як «емоційний стан і риса характеру людини, що виявляється в імпульсивній активності поведінки, афективних переживаннях, завданні певного морального, психічного чи фізичного ушкодження. Агресивність може бути характерною властивістю людини і виявлятися у її готовності до агресивних дій» [26, с. 106] (Т. Ф. Алексеєнко).

На думку Б. Крейхи, слід відрізнити адекватну (адаптивну) агресію від неадекватної (неадаптивної). Науковиця зазначає, що «адаптивна агресія – це поведінковий прояв інтактних внутрішніх механізмів (біологічних, психологічних, когнітивних, емоційних), що виконують свою природну функцію. Адаптивна агресія допомагає в конкурентній боротьбі для задоволення своїх потреб. Неадаптивна агресія відповідає двом критеріям: соціально-ціннісному та фактичному. Вона не виконує функцію допомоги в індивідуальному чи груповому суперництві чи забезпечення захисту та може бути проявом пошкодженого

внутрішнього механізму, тобто нейропсихіатричного захворювання» [13, с. 97] (Б. Крейхи). Тобто, агресія не завжди розглядається як прояв психопатології, в першу чергу це вимушена реакція на умови, які створені суспільством.

С. Фешбах зазначає, що існує два типи агресії: ворожа (або експресивна) та інструментальна. Вони відрізняються між собою за ціллю, або винагородою, яку отримує агресор після її досягнення. Ворожа агресія – це конкретні акти агресії, які звершуються у відповідь на певні стимули та дії, що зумовлюють виникнення гніву (наприклад образи, фізичні акти, особисті невдачі). Ціллю агресора є намагання змусити жертву страждати. А інструментальна агресія зазвичай виникає через конкуренцію чи бажання отримати щось (якийсь об'єкт, чи можливо якийсь статус), чим володіє інша людина. Ціллю агресора є бажання заволодіти цим об'єктом не зважаючи ні на що [28] (за В. В. Трофимчуком).

Проте К. Бартол вважає, що агресивність містить в собі здорові риси, що є необхідними для життя, а саме: наполегливість, завзятість у досягненні цілей, ініціатива, прагнення подолати перешкоди та інші особистісні якості, які характерні для лідерів [2] (К. Бартол).

Взагалі особливості прояву агресивної поведінки багато в чому обумовлені віковими особливостями людини. Кожний віковий період характеризується специфічною особливою ситуацією розвитку і висуває певні задачі до особистості. Зазвичай адаптація до вікових змін та задач розвитку супроводжується різними проявами агресивної поведінки особистості.

В підлітковому віці властивий взагалі бурхливий прояв власних почуттів. Навіть на зовсім незначну несправедливість щодо себе вони здатні «вибухнути», не зважаючи на те, що потім можуть шкодувати про власну реакцію. Найчастіше така реакція виникає саме у стані стомлення. Досить яскраво емоційна збудливість підлітка також

проявляється в пристрасних суперечках. Вони дуже емоційно реагують на все. Така емоційність підлітків обумовлена підвищеною збудливістю нервової системи і недостатнім досвідом вольової саморегуляції власної поведінки [17] (О. Є. Мойсеєва).

Також психологічні особливості підліткового віку сприяють появі конфліктних ситуацій майже на всіх рівнях соціальних зв'язків: у сім'ї, школі, з ровесниками. Така особливість обумовлена внаслідок реакції емансипації, через їх емоційну нестійкість, імпульсивність поведінки [21] (Ф. Райс).

Отже, характерними особливостями в емоційній сфері підлітків є емоційна напруженість, емоційна нестійкість, чутливість, агресивність, конфліктні відносини з навколишніми людьми, схильність до крайніх суджень й оцінок.

Агресивність проявляється в різних формах у будь-якої дитини. Проте всі форми агресивності мають єдину загальну властивість: вони викликані спробами контролювати ситуацію, впливати на неї, намагатися вдосконалити або себе, або власне оточення, враховуючи навіть близьких людей. Реакція у прояві агресивної поведінки приводиться в дію внутрішньою мотивуючою силою [16] (О. Є. Мойсеєва).

А. Реан вважає, що «рівень вираженості агресивних реакцій залежить від самооцінки підлітка. Більш агресивні підлітки частіше мають крайню, екстремальну самооцінку – або надзвичайно високу, або вкрай низьку. Для неагресивних підлітків більш характерною є тенденція поширеності середньої за рівнем самооцінки» [22, с. 219] (А. О. Реан).

М. Будіянський зазначає, що агресивні підлітки мають певні загальні риси. Для них характерно нестійкий інтерес, недорозвиненість моральних етичних уявлень, підвищену сугестивність, схильність до наслідування, бідність ціннісних орієнтацій. Науковець зазначає, що

«специфічною особливістю агресивної поведінки у підлітковому віці є його залежність від групи однолітків на тлі краху авторитету дорослих. Для підлітків бути агресивним часто означає здаватися або бути сильним. Свої відносини з оточуючими його однолітками підліток будує за принципом значущості у спільноті, групі. Підліткові співтовариства, які є основною формою взаємодії і комунікацій, можуть бути основною передумовою виникнення агресивної поведінки у підлітків» [8, с. 37] (М. Ф. Будіянський).

Е. Фромм поділяє агресію на доброякісну та злякісну. Доброякісна агресія розуміється ним як наявність певного захоплення у підлітка, що пов'язане з певними видами спорту (бокс, боротьба). А злякісна агресія характеризується самоствердженням підлітка у класі, в референтній групі, демонструючи девіантну поведінку [30] (за Л. А. Хьеллом, Д. Дж. Зіглером).

Особливості формування особистості в підлітковому віці обумовлені впливом навколишнього середовища. Особливо важливу роль відіграє саме мала соціальна група, передусім це сім'я. З. Баєрунас зазначає про наступні особливості виховання, що сприяють агресивності підлітка: відсутність виховання, наявність байдужого ставлення до дитини, її життя; наявність сильного морального придушення, прояви насильства у вихованні; гіперболізація самостійності підлітка, що обумовлена не бажанням з ним взаємодіяти, приділяти увагу його проблемам; наявність хаотичності в процесі виховання через відсутність одного стилю виховання у батьків [9] (за А. І. Василенко, І. С. Тараракою).

В основі агресивної поведінки підлітків зазвичай лежать психологічні або соціально-психологічні проблеми, що супроводжують підлітковий період. О. Мізерна серед форм агресії, що характерні для підліткового віку виокремлює наступні: фізична агресія (розуміється як використання фізичної сили по відношенню до іншого об'єкта),

вербальна агресія (словесне вираження негативних емоцій та почуттів), а також схильність до роздратування, негативізм, образа, підозрілість [15] (О. О. Мізерна).

Також слід зазначити, що починаючи з пубертатного періоду виховний вплив офіційних інститутів соціалізації починає значно зменшуватися, а на першому плані розміщується саме вплив групи однолітків. Тому дослідження підліткової агресії є неможливим поза вивченням феномену взаємовідносин між підлітками, їхнім статусним положенням серед однолітків.

Висновки до першого розділу

У підлітковому віці актуальні дві, але дуже різні за своїм значення для психічного розвитку особистості системи взаємовідносин, а саме: одна – з дорослими, а інша – з однолітками. Виконують вони одну мету – це допомога в соціалізації підлітка, однак досить часто входять в протиріччя між собою за змістом та регулюючими їх нормами.

У підлітковому віці особливого значення починають набувати відносини з однолітками, оскільки у них чітко простежується прагнення до самовираження, самостійності, рівним рівнопартнерським відносинам. Ці головні вікові прагнення, їх актуальні інтереси та потреби підліток може задовольнити найбільше лише в спілкуванні з однолітками, в процесі міжособистісних відносин.

В цьому віці також формуються основи моральності, соціальні установки, ціннісні орієнтації, самоствавлення, відношення до людей, до суспільства, закріплюються риси характеру і форми міжособистісної взаємодії, розвивається рефлексія, самосвідомість.

Характерними рисами є емоційна нестійкість і чутливість, сором'язливість й агресивність, емоційна напруженість і конфліктні відносини з оточуючими, що властиві на всіх рівнях соціальних зв'язків,

схильність до крайніх суджень й оцінок. Досить яскраво емоційна збудливість в підлітковому віці проявляється в пристрасних суперечках.

Агресивність проявляється в різних формах. Однак виникнення агресивності пов'язано з прагненням підлітків намагатися контролювати ситуації, впливати на них, вдосконалювати себе. Для підлітків з підвищеною агресією властиво наявність нестійкого інтересу, підвищена сугестивність, бідність ціннісних орієнтацій, схильність до наслідування, намагання таким чином здаватися сильним. Взагалі в основі агресивної поведінки осіб підліткового віку є психологічні або соціально-психологічні проблеми й вони значно обумовлені впливом навколишнього середовища: в першу чергу сім'ї та референтної групи однолітків.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ СОЦІОМЕТРИЧНИМ СТАТУСОМ СЕРЕД ОДНОЛІТКІВ

2.1. Опис процедури емпіричного дослідження та обраних психодіагностичних методик

У другому розділі кваліфікаційної роботи ми емпірично досліджували вплив соціометричного статусу серед однолітків та особливості прояву агресії у підлітків.

Наше дослідження проводилось на базі Херсонського навчально-виховного комплексу – загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 9 Херсонської міської ради. Емпіричну вибірку склали учні 8-х класів, віком від 13 до 14 років. Загальна кількість досліджуваних – 31 особа, з яких 18 дівчат та 13 хлопців.

З метою досягнути поставленої мети емпіричного дослідження було використано наступні психодіагностичні методики:

1. Соціометричний тест дослідження міжособистісних взаємовідносин для вивчення соціометричного статусу підлітків [6] (М. Бітянова).

2. Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки в адаптації А. Осницького з метою дослідження агресивних ворожих реакцій підлітків [20] (Д. Я. Райгородский).

3. Методи математико-статистичної обробки даних (кореляційний аналіз за Пірсоном, t-критерій Стьюдента) [24] (Є. В. Сидоренко).

З метою вивчення соціометричного статусу підлітків, їх міжособистісних стосунків та структури класного колективу нами було використано **соціометричний тест дослідження міжособистісних взаємовідносин [6] (М. Бітянова).**

Для проведення соціометричного тесту необхідно наявність відповідного стимульного матеріалу, а саме: бланк соціометричного опитування, список учнів класу.

Учням пропонується відповісти на питання «Кого б із вашого класу ви запросили на день народження?». Підліткам необхідно написати прізвища трьох своїх однокласників.

На основі відповідей учнів складається матриця (таблиця), що надає уявлення про положення, яке займає кожен із учнів в класі в системі міжособистісних стосунків. За її допомогою визначається кількість виборів і взаємовиборів (взаємні вибори слід обвести в кружечок), а також обчислюється індекс групової згуртованості, або коефіцієнт взаємності.

Індекс групової згуртованості розраховується за формулою:

$$KB = \frac{R_1 * 100\%}{R},$$

де R_1 – кількість взаємних виборів, R – загальна кількість виборів, що отримані в процесі проведення соціометричного тестування.

60-70% – показник гарної групової згуртованості.

Також варто зазначити, що прийнято позначати положення особистості в групі за наступними категоріями:

- «зірка» – член групи, що отримав найбільшу кількість виборів (5 і більше). Однак «зірок» в групі мало, зазвичай це 1-2 особи, рідше 3-4 особи;

- «особи, яким надають перевагу» – члени групи, що отримали більше половини або половину максимальної кількості виборів (підлітки, що мають 3-4 вибори);

- «прийняті» – поняття, що характеризує члена групи, який отримує менше половини від максимальної кількості виборів (1-2 вибори).

- «ізолювані» – особи, які не мають жодного вибору [6] (М. Бітянова).

Далі ми використовували **методику діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки в адаптації А. Осницького** з метою діагностики агресивних ворожих реакцій у досліджуваних підлітків [20] (Д. Я. Райгородский).

В методиці автори розвели поняття агресії і ворожості, диференціюють їх прояви, окремо підраховуються індекс ворожості та індекс агресивності. Індекс ворожості містить в собі показники за реакціями образи та підозрливості, а індекс агресивності – за показниками фізичної та вербальної агресії й роздратування.

Методика містить в собі наступні шкали: фізична, вербальна, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрливість, почуття провини [20] (Д. Я. Райгородский).

2.2. Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження

Після проведення дослідження за допомогою **соціометричного тесту дослідження міжособистісних взаємовідносин** було проаналізовано отримані результати. Результати дослідження виявили в цілому задовільний (нейтральний) емоційний фон соціометричної картини класного колективу. Лідерів в колективі визначено не було. До складу групи учнів, яким віддається перевага, потенційні лідери увійшло 6 осіб, в групу прийнятих – 19 осіб, всі інші досліджувані були віднесені до групи ізольованих (також 6 осіб), що є дещо негативним показником та свідчить про ознаки дезадаптації в колективі, наявність аутсайдерів (див. рис. 2.1).

Також дані соціометричних досліджень дозволили нам за допомогою системи виборів дослідити міру згуртованості класу. Нами було встановлено, що коефіцієнт взаємності складає 57%, що свідчить про середній рівень згуртованості в класі. Середній рівень благополуччя

взаємин означає добробут більшості дітей групи в системі міжособистісних відносин, їх задоволеність у спілкуванні, визнані однолітками. Середня згуртованість у класі дає добрий потенціал до розвитку класу у навчанні, класній роботі, спілкуванні між учнями. Характеризується середня згуртованість низькою конфліктністю, достатньою адаптованістю, низьким рівнем тривожності.

Кількість виборів дозволила з'ясувати соціометричний статус кожного підлітка в класі. Виявлено, що у досліджуваній групі підлітків більшість осіб має сприятливий статус. Однак, якщо розглянути структуру цього класу, то ми можемо констатувати, що в досліджуваному класному колективі нами не було виявлено підлітків з соціометричним статусом «зірки». Тобто, серед досліджуваних учнів 8-го класу нами не було виявлено досліджуваних з високим соціометричним статусом, неформальних (емоційних) лідерів. Досліджувані не виділяють в своєму класі учнів, які б на їх погляд могли займати лідерські позиції, які володіють рівним характером, є товариськими до більшості учнів класу, мали б хороші здібності, відрізнялися б ініціативністю і багатою фантазією, проявляли самостійність та чесність.

Також слід зазначити, що в цьому класі нами було виявлено зі сприятливим соціометричним статусом, а саме осіб, яким віддають перевагу, що є потенційними лідерами. Діагностовано цей статус у 6 осіб (19,4 % досліджуваних). Підліткам, які мають високий соціометричний статус потенційних лідерів, притаманні висока успішність, добросовісне ставлення до навчання, належність до класного активу, готовність поділитися власними речами, гарний зовнішній вигляд. У них є гарний потенціал до лідерства, який можна розвивати завдяки організаційній роботі. Через високу активність та впливовість у класі цих учнів треба частіше залучати до організаційної роботи класу та

в загалом у школі, щоб вони могли себе проявити, так як в цьому класі взагалі немає учнів з соціометричним статусом «зірки».

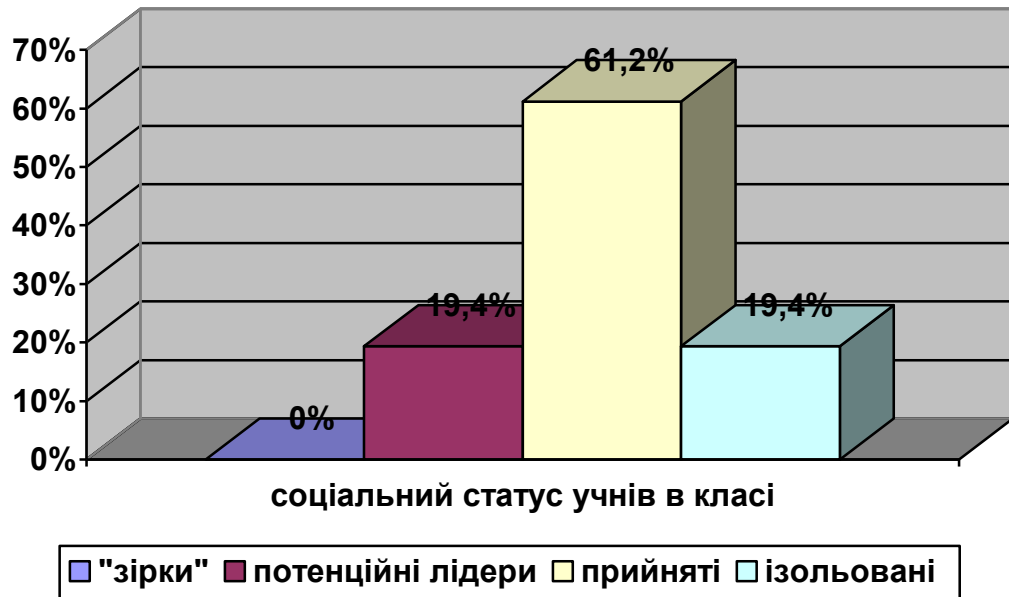

Рисунок 2.1 – Розподіл результатів досліджуваних підлітків за методикою «Соціометрія»

У структурі класу також варто виділити учнів, що мають такий соціометричний статус як «прийняті». Цей статус мають 61,2 % досліджуваних підлітків (19 осіб).

Однак у цьому класі є ізольовані (це підлітки, яких не приймають однокласники, яких вони відштовхують або іноді не звертають уваги, не хочуть спілкуватися, товаришувати). Отже, несприятливий соціометричний статус мають 6 осіб (19,4 % досліджуваних). Вони володіють деякими загальними характеристиками: мають труднощі в спілкуванні з однолітками, примхливі, грубі, замкнуті, плаксиві; нерідко їх відрізняє обмовляння, зазнайство, жадібність. До категорії ізольованих зазвичай потрапляють сором'язливі, хворобливі учні, агресивні, конфліктні, жадібні, суспільно пасивні.

Отже, аналізуючи результати соціометричного дослідження нами було встановлено, що серед досліджуваних школярів підліткового віку переважає сприятливий соціометричний статус. Більшість досліджуваних мають положення прийнятих в класі. Однак нами не було

виявлено жодного досліджуваного з високим соціометричним статусом, «зірок». Такі результати свідчать, що у класі поки що не має лідерів, однак є достатня кількість учні, що займають позиції потенційних лідерів. Ці учні в подальшому зможуть зайняти високий соціометричний статус у класі.

Крім цього слід зазначити, що нами виявлена значна кількість досліджуваних підлітків, що мають статус ізольованих. Цей факт може свідчити про недостатню сформованість згуртованості в класному колективі, або про складність самовиражатися у класі, що може бути обумовлено факторами різних причин.

За допомогою *методики діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки в адаптації А. Осницького* ми вивчали агресивні та ворожі реакції у підлітків з різним соціометричним статусом.

Проаналізувавши отримані результати, було виявлено, що для підлітків, що мають несприятливий соціометричний статус «ізолювані» більш властиво висока ворожість, середній бал – 59,3 бали (див. рис. 2.2.). Тобто, досліджувані схильні до заздрощів та негативно відноситися до навколишніх людей, проявляти ненависть через почуття гіркоти, гніву за справжні або надумані страждання. А також властиво відчувати недовіру та проявляти обережність по відношенню до навколишніх, вважаючи, що ті прагнуть завдати їм шкоду.

Також було виявлено, що досліджуваним підліткам зі статусом «ізолювані» властиво високий рівень агресивності (середній бал – 72,6). Тобто, вони здатні до використання фізичної сили щодо до інших людей, можуть проявляти роздратування, різкість, грубість навіть через дрібниці, схильні виражати власні негативні почуття через сварки, крик, погрози.

Виявлено середній рівень прояву фізичної агресії (середній бал – 42,1 балів). Тобто, підлітки із соціометричним статусом «ізолювані»

здатні ситуаційно використовувати фізичну силу по відношенню до іншої людини.

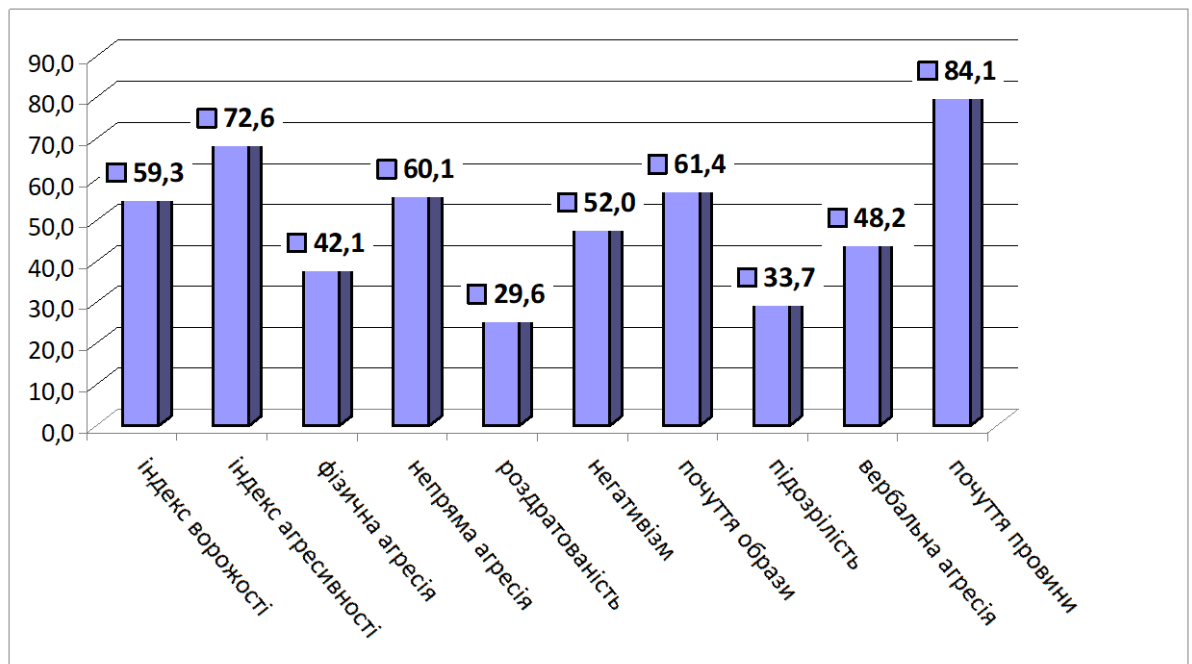

Рисунок 2.2 – Графічне зображення результатів досліджуваних підлітків зі статусом «ізольовані» за методикою діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки

За шкалою «Непряма агресія» виявлено домінування високого рівня (середній бал – 60,1 балів). Тобто, підлітки, які мають соціометричний статус «ізольовані» схильні до прояву агресії, що непрямыми шляхами спрямована на оточуючих, або, навпаки, може взагалі не мати особистісної спрямованості. Непряма агресія зазвичай проявляється в раптових сплесках злості через крик, тупотіння ногами, биттям кулаками, наприклад, по столу чи інші форми вираження.

Діагностовано середній рівень прояву роздратованості (середній бал – 29,6 балів). Тобто, для ізольованих осіб в підлітковому віці властиво ситуаційно проявляти роздратування, не характерно проявляти при найменшій збуджуваності негативні почуття, однак вони можуть ситуаційно проявляти запальність, брутальність, роздратування.

Виявлено середній рівень прояву негативізму (середній бал – 52 бали). У досліджуваних простежується схильність ситуаційно проявляти риси як опору, так і поступливості, стриманості.

У підлітків, що мають соціометричний статус «ізолювані», діагностовано високий рівень почуття образи (середній бал – 61,4 бали). Таким чином, ми можемо стверджувати, що ізолювані підлітки схильні проявляти заздрість і ненависть до навколишніх, що виникають через переживання ними почуттям гніву на увесь світ за дійсні або ні страждання.

Далі нами було розглянуто шкалу «Підозрілість». Виявлено, що для досліджуваних властиво середній рівень прояву підозрілості (середній бал – 33,7 балів). Тобто, підлітки, що займають положення ізолюваних серед однолітків схильні ситуаційно проявляти недовіру, думати, що люди, які їх оточують, намагаються обманювати, схильні проявляти підвищену критичність до всього, що відбувається в їхньому житті, в будь-якій сфері. Також для них властиво середній рівень прояву вербальної агресії (середній бал – 48,2 балів). А отже, підлітки, що мають соціометричний статус «ізолювані», більш схильні до ситуаційного прояву агресивної поведінки, коли вони можуть виразити власні негативні почуття за допомогою інтонацій, інших невербальних компонентів мови, за допомогою змісту висловлювання.

За шкалою «Почуття провини» було діагностовано, що для досліджуваних підлітків більш властиво домінування високого рівня (середній бал складає – 84,1 балів). Отже, для них більш властиво переживання почуття провини за порушення правил та заборон, схильні вважати себе людьми, які роблять неправильні вчинки.

Отже, як ми бачимо з отриманих результатів для досліджуваних підлітків із соціометричним статусом «ізолювані» властиво високий рівень ворожості, агресивності, високий рівень прояву непрямой агресії, переживання почуття образи та почуття провини, а також ситуаційний

прояв фізичної, вербальної агресії, роздратованості, негативізму та підозрливості.

Аналізуючи отримані результати досліджуваних підлітків із соціометричним статусом «прийняті» за методикою діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки в адаптації А. Осницького, нами було виявлено, що у досліджуваних найбільш вираженими є показники за шкалою «Негативізм», середній бал – 83,1 балів, що свідчить про високий рівень схильності до прояву опозиційної манери поведінки, що спрямований на керівництво, вчителів, авторитет (результати відображені на рис. 2.3.). Тобто, вони схильні до того, що їх опір може наростати від пасивного супротиву до досить активної боротьби з авторитетними для них людьми щодо встановлених правил, звичаїв, вимог.

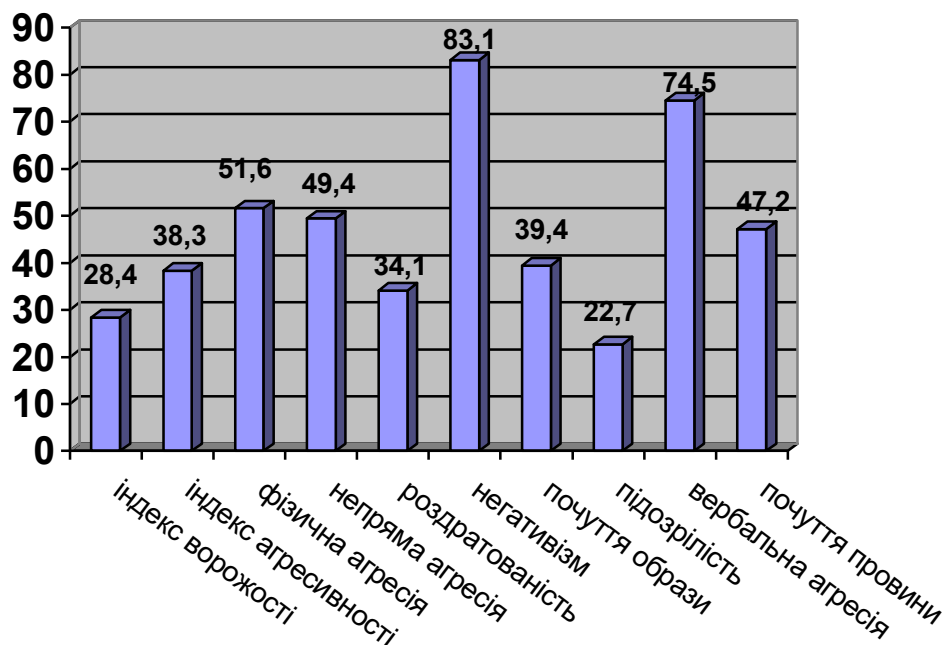

Рисунок 2.3 – Наочне зображення показників досліджуваних підлітків, що займають положення прийнятих серед однолітків за методикою діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки

На другому місці за рівнем прояву у досліджуваних підлітків зі статусом «прийняті» розташований рівень прояву вербальної агресії.

Було виявлено, що досліджуваним властиво високий рівень вербальної агресії. Середній бал складає 74,5 балів. Отже, ми можемо зазначити, що досліджуваним підліткам із соціометричним статусом «прийняті» властиво проявляти вираження власних негативних почуттів, що виникають у них, у формі сварок, крику, погроз, лайки.

Також нами було виявлено, що у досліджуваних підлітків із соціометричним статусом «прийняті» діагностовано середній рівень прояву фізичної агресії. Середній бал за групою склав 51,6 балів. Отже, ми можемо стверджувати, що досліджувані підлітки зі статусом «прийняті» схильні ситуаційно використовувати власну фізичну силу по відношенню до осіб, що навколо них, лише у стані значного агресивного збудження.

Встановлено, що для досліджуваних зі статусом «прийняті» характерно середній рівень прояву непрямой агресії (середній бал складає 49,4 бали). Тобто, для них більш властиво ситуаційний прояв раптових та некерованих не спрямованих сплесків агресії.

Нами також було виявлено, що досліджуванні з статусом «прийняті» мають середній рівень схильності до переживання почуття провини (середній бал – 47,2 бали) та почуття образи (39,4 бали). Таким чином, ми можемо стверджувати, що підлітки, що займають положення прийнятих в класному колективі, частіше відчувають та демонструють ситуаційні прояви образи на навколишніх, можуть переживати заздрість та ненависть до людей за дійні чи вигадані дії, а ситуаційно можуть демонструвати узгодженість очікувань про поведінку кривдника з реальними проявами в поведінці. Однак при цьому прийняті підлітки також схильні ситуаційно переживати почуття провини за порушення правил та недотримання заборон, думати, що вони роблять неправильні вчинки, недобре себе поводять, причиняють біль іншим, ситуаційно думають, що можуть бути причинами негативних для інших наслідків. Можливо через відчуття образи на нотоуючих, а як наслідок

переживання злості по відношенню до них, може спричинювати переживання підлітками через це почуття провини, за власні «негативні» почуття.

Встановлено, що за шкалою «Роздратованості» досліджувані підлітки, що мають соціометричний статус «прийняті» мають середній рівень (середній бал – 34,1 балів). Тобто, підлітки з цим статусом не схильні до постійного роздратування, вони можуть ситуаційно проявляти запальність, брутальність, роздратування.

Далі нами було розглянуто індекс агресивності та ворожості. Виявлено, що для підлітків зі статусом «прийняті» властиво середній рівень агресивності (38,3 бали) та ворожості (середній бал складає 28,4 балів). Отже, для них більш властиво будувати адекватні відносини з навколишніми, відчувати та проявляти довіру до оточуючих людей, менш властиво переживати почуття гніву, огиди та відрази, схильні до ситуаційного прояву агресивності, що є нормою для їх вікової категорії.

Також варто зазначити, що досліджуваним підліткам із соціометричним статусом «прийняті» властиво середній рівень підозрілості, однак вони мають найнижчий середній бал (22,7 балів) за цим показником. Тобто, ми можемо стверджувати, що для них характерно ситуаційно проявляти недовіру, вважати, що особи, що навколо, їх намагаються обманювати, проявляти надмірну критичність до всього, що відбувається в їхньому житті. Ситуаційно можуть проявляти довіру до інших, бути відкритими для спілкування, мати лише незначні сумніви в контакті з оточуючими.

Отже, аналізуючи отримані результати, ми можемо констатувати, що для досліджуваних підлітків із соціометричним статусом «прийняті» властиво високий рівень прояву негативізму та вербальної агресії, а за всіма останніми показниками (ворожість, агресивність, фізична та непряма агресія, роздратованість, почуття провини та образи, підозрілість) – середній рівень прояву.

Також нами було проаналізовано результати досліджуваних підлітків із соціометричним статусом «потенційні лідери» за методикою. Отримані результати зображенні на рис. 2.4. Нами було виявлено, що у досліджуваних підлітків зі статусом «потенційні лідери» найбільш високими є показники за шкалою «вербальна агресія», середній бал складає 82,4 бали. Отримані результати свідчать про схильність підлітків, що займають положення потенційних лідерів серед однолітків виражати власні негативні почуття за допомогою крику, погроз, лайки, сварок з навколишніми людьми.

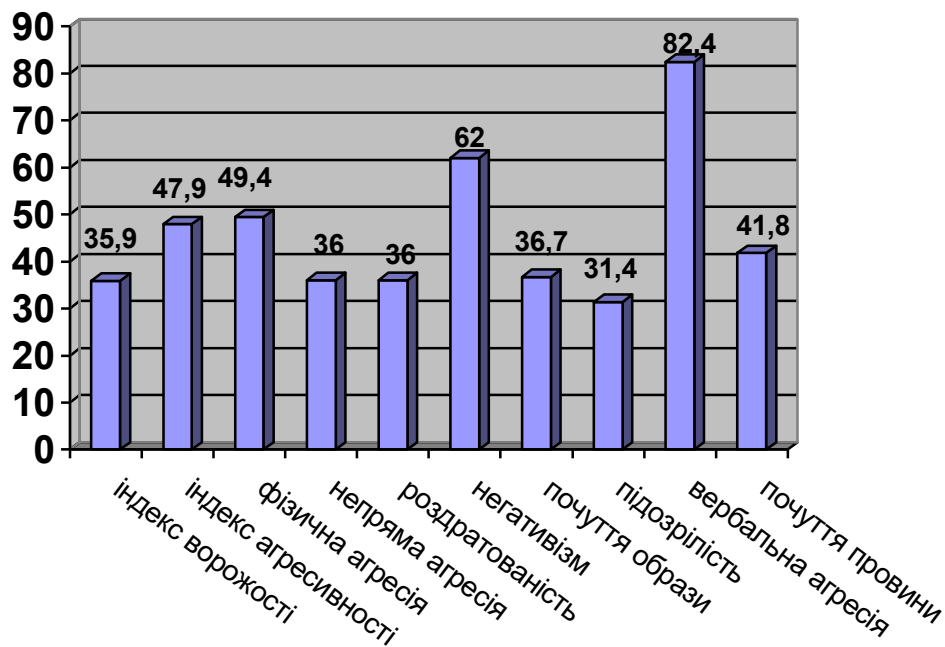

Рисунок 2.4 – Розподіл середніх результатів досліджуваних підлітків зі статусом «потенційні лідери» за шкалами за методикою діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки

За всіма іншими показниками за методикою у досліджуваних підлітків, що займають положення потенційних лідерів характерно середній показники: індекс ворожості (середній бал – 35,9 балів), індекс агресивності (47,9 балів), фізична агресія (49,4 бали), непряма агресія (36 балів), роздратованість (36 балів), негативізм (62 бали), почуття образи (36,7 балів), підозрілість (31,4 бали), почуття провини (41,8 балів). Тобто, для них більш властиво прояв ворожості та агресивності в

нормі, що відповідає віковим особливостям досліджуваних. Тобто, для них властиво будувати адекватні взаємини з людьми, вони вміють відстоювати власні кордони і при цьому контролювати власні негативні почуття. Також властиво ситуаційний прояв використання фізичної сили щодо інших в стані сильно нервового збудження, схильні до ситуаційного прояву власної агресії, що може бути не спрямованою ні на кого, не схильні до постійного роздратування, однак можуть ситуаційно проявляти запальність, брутальність. Підлітки із статусом «потенційні лідери» можуть демонструвати як опозиційну поведінку, так і покірність, стриманість, більш схильні проявляти ситуаційні прояви образи відносно інших, можуть ситуаційно проявляти недовіру, вважати, що їх хочуть обманути, а ситуаційно, навпаки схильні бути відкритими для спілкування. Властиво ситуаційно переживати прояви почуття провини, сприймати себе як поганих. Всі ці особливості, на наш погляд є обумовленими віковими особливостями досліджуваних.

Також, варто зазначити, що проаналізувавши отримані результати за методикою діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки (загальні результати представлені на рис. 2.5), нами було виявлено, що для досліджуваних підлітків, що мають соціометричний статус «ізолювані» характерно високий рівень ворожості (середній бал складає 59,3 бали), а для підлітків із статусом «прийняті» (28,4 бали) та зі статусом «потенційні лідери» (35,9 балів) характерно середній рівень. Отже, для підлітків, що мають несприятливий соціометричний статус «ізолювані», більш властиво наявність у них заздрості та негативного ставлення до інших, можливі прояви ненависті, що виникають через відчуття гіркоти, гніву за страждання, що вони переживали, більш властиво схильність недовіряти та проявляти обережність у взаєминах з навколишнім людьми. Для підлітків із сприятливим статусом «потенційні лідери» та «прийняті» властиво індекс ворожості в межах норми. Тобто, для них властиво будувати адекватні взаємини, відчувати

та проявляти довіру до оточуючих. Для них менш властиво переживати почуття гніву, огиди та відрази. Також слід зазначити, що прояв ворожості найменш є характерним для підлітків із статусом «прийняті».

Аналізуючи отримані результати, ми можемо стверджувати, що підлітки зі статусом «ізолювані» більш схильні переживати недовіру, заздрість, гнів, образу, роздратування, ненависть від навколишнього світу, ніж підлітки зі статусом «потенційні лідери», та «прийняті», однак «потенційні лідери» більш схильні до прояву ворожості, ніж «прийняті».

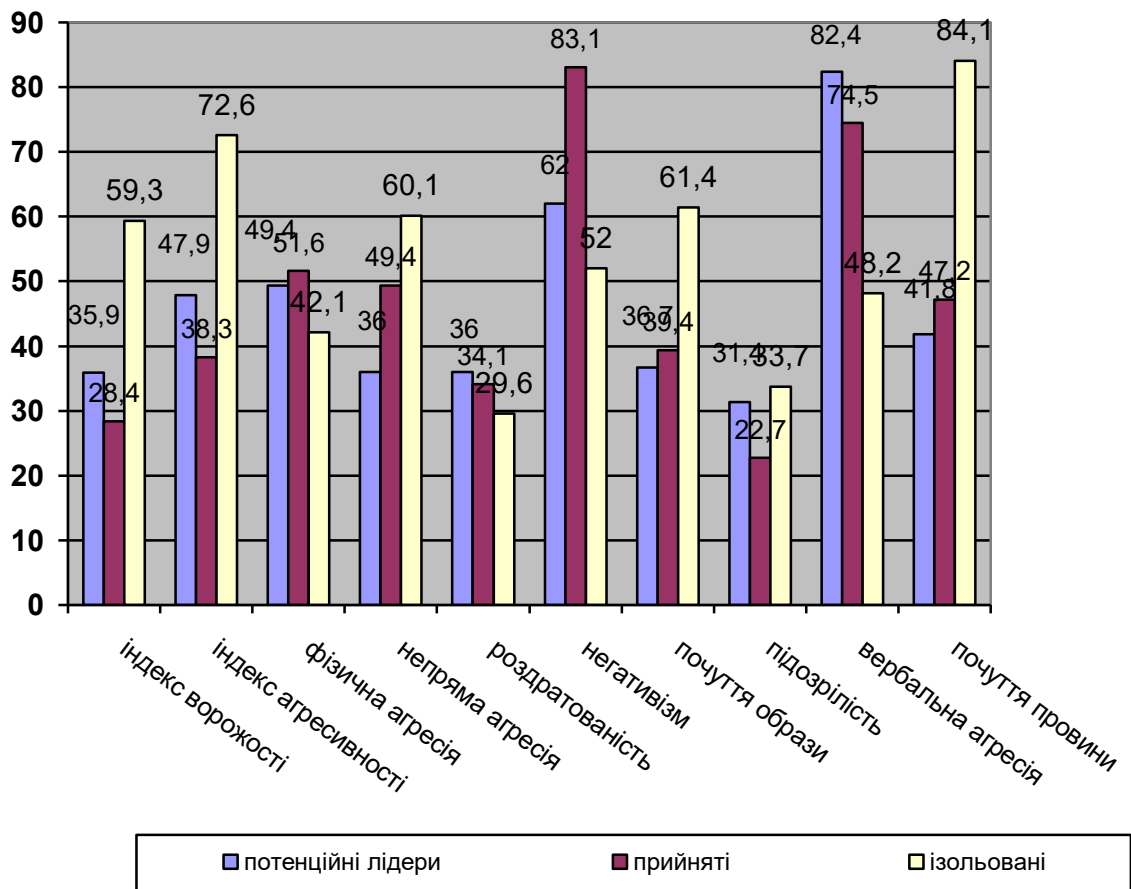

Рисунок 2.5 – Наочне зображення середніх показників досліджуваних за методикою діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки

Далі ми аналізували отримані результати за індексом агресивності у підлітків з різним соціометричним статусом. Встановлено, що досліджувані зі статусом «ізолювані» мають високий рівень агресивності (середній бал складає 72,6 балів), а досліджувані зі

статусом «прийняті» (середній бал – 38,3 балів) та «потенційні лідери» (47,9 балів) мають середній рівень. А отже, це свідчить про те, що підлітки, які займають положення ізольованих, схильні до використання фізичної сили щодо до інших людей, можуть проявляти різкість, грубість, схильні проявляти негативні почуття за допомогою сварок, криків, погроз. Підлітки із сприятливим соціометричним статусом мають рівень агресивності в межах норми, тобто, для них більш характерно прояв вербальної, фізичної агресії та роздратування в межах вікової норми. Однак слід зазначити, що рівень агресивності у досліджуваних підлітків із соціометричним статусом «прийняті» є нижчим, ніж у «потенційних лідерів». А отже, у них частіше можуть виникати складнощі у відстоюванні власних кордонів, поглядів, інтересів, їм дещо важче проявляти власну наполегливість.

Також, варто зазначити, що проаналізувавши отримані результати за методикою, нами було виявлено, що для досліджуваних в не залежності від їх соціометричного статусу характерно мати середній рівень прояву фізичної агресії. Тобто, ситуативний прояв фізичної агресії однаково властивий для підлітків в не залежності від їх соціометричного статусу. Однак слід зазначити, що для підлітків із статусом «прийняті» більш властиво проявляти фізичну агресію (середній бал – 51,6 балів), ніж для підлітків із статусом «потенційні лідер» (49,4 бали) та «ізольовані» (42,1 балів). Проте для «потенційних лідерів» більш властиво прояв фізичної агресії, ніж для «ізольованих». А отже, для ізольованих підлітків найменш властиво використовувати фізичну силу у відношенні до іншої особи.

Далі нами було розглянуто результати за шкалою «Непряма агресія». Виявлено, що проявляти непряму агресію більше схильні досліджувані із статусом «ізольовані» (середній бал складає 60,1 балів), ніж зі статусом «потенційні лідери» (36 балів) та «прийняті» (49,4 бали). Тобто, підлітки, які мають соціометричний статус «ізольовані», більш

схильні до прояву високого рівня агресії, що непрямими шляхами спрямована на навколишніх, або, навпаки, може взагалі не мати особистісної спрямованості. А для досліджуваних зі статусом «потенційні лідери» та «прийняті» властиво середній рівень непрямой агресії, а отже, для підлітків зі сприятливим соціометричним статусом більш характерно ситуаційний прояв непрямой власної агресії. Таким чином, слід зазначити, що підлітки, які мають статус «ізольовані» є більш схильними до прояву непрямой агресії, ніж зі статусом «потенційні лідери» та «прийняті». Проте підлітки зі соціометричним статусом «прийняті» більш схильні проявляти непрямую агресію, ніж «потенційні лідери».

За шкалою «Роздратованості» в не залежності від наявного соціометричного статусу у підлітків всі досліджувані мають середній рівень роздратованості. Тобто, підлітки не схильні до постійного роздратування, прояву при найменшій збуджуваності негативних почуттів, вони можуть ситуаційно проявляти запальність, брутальність, роздратування.

Аналізуючи отримані результати за шкалою «Негативізм» було виявлено, що високий рівень вираженості негативізму характерний для підлітків зі статусом «прийняті» (середній бал – 83,1 балів), для досліджуваних підлітків із статусом «потенційні лідери» (62 бали) та «ізольовані» (52 бали) характерно середній рівень. Отже, для підлітків, котрі мають статус «прийняті» властиво проявляти опозиційну манеру поведінки, що спрямована на авторитет, може проявлятися як в пасивному опорі, так і у формі активної боротьби. Для ізольованих та потенційних лідерів властиво ситуаційно проявляти як риси опору, так і поступливості. Аналізуючи отримані результати, ми можемо стверджувати, що для прийнятих підлітків найбільш властиво прояв негативізму в поведінці, в спілкуванні з оточуючими, а найменше

властивий негативізм, частіше схильні проявляти стриманість, покірність, поступливість ізольовані підлітки.

Нами також було виявлено, що високий рівень почуття образи мають досліджувані з статусом «ізольовані» (середній бал складає 61,4 бали) та середній рівень прояву у досліджуваних з статусом «потенційні лідери» (36,7 балів) та «прийняті» (39,4 бали) (див. рис. 2.5). Таким чином, ми можемо стверджувати, що підлітки зі статусом «ізольовані» частіше проявляють заздрість і ненависть до навколишніх людей, що виникають через почуттям гніву на увесь світ за дійсні або ні страждання, а для досліджуваних з більш сприятливими соціометричними статусами властиво ситуаційний прояв образи на навколишніх, можуть проявляти переживання гніву до кривдника, людей, що навколо, і жалості до себе через реальні або видумані переживання, в порівнянні з підлітками, що мають статус «ізольовані». Отже, аналізуючи отримані результати за шкалою «образи», ми можемо стверджувати, що переживання почуття образи є більш властиво для підлітків, котрі мають статус «ізольовані», ніж для підлітків зі статусом «потенційні лідери» та «прийняті». Тобто, підлітки з несприятливим соціометричним статусом частіше переживають заздрість і ненависть до навколишніх за дійсні і вигадані дії.

Далі нами було розглянуто шкалу «Підозрілість». Виявлено, що не залежно від наявного соціометричного статусу для підлітків властиво середній рівень прояву підозрілості. Тобто, не залежно від статусу досліджувані підлітки схильні ситуаційно проявляти недовіру, вважати, що навколишні намагаються їх обманювати, схильні проявляти надмірну критичність до всього, що відбувається навколо них. Однак слід зазначити, що прояв підозрілості більш властивий для підлітків, що займають положення ізольованих (середній бал – 33,7 балів), ніж для прийнятих (22,7 балів) та потенційних лідерів (31,4 бали), а для потенційних лідерів більш властиво, ніж для прийнятих.

Далі ми розглянули результати досліджуваних за шкалою «вербальна агресія». Проаналізувавши отримані результати, було виявлено, що високий рівень прояву вербальної агресії мають досліджувані підлітки із соціометричним статусом «потенційні лідери» (середній бал складає 82,4 бали) та «прийняті» (74,5 балів), а для підлітків зі статусом «ізолювані» характерно середній рівень прояву (48,2 бали). Отже, для підлітків, що займають положення потенційних лідерів та прийнятих властиво проявляти вираження власних негативних почуттів за допомогою сварок, крику, лайок. А ізолювані підлітки більш схильні ситуаційно проявляти агресивну поведінку з використанням відреагування негативних емоцій через інтонацій та інших невербальних компонентів мови. Також слід зазначити, що для підлітків зі статусом «потенційні лідери» більш властиво високий рівень вербальної агресії, ніж для підлітків зі статусом «прийняті».

За шкалою «Почуття провини» встановлено, що досліджувані з соціометричним статусом «ізолювані» мають високим рівнем (середній бал – 84,1 балів), а для «потенційних лідерів» (41,8 балів) та «прийнятих» (47,2 балів) властиво середній рівень. Отже, переживання почуття провини за недотримання правил, порушення заборон більш властива для ізолюваних підлітків. Вони більш схильні вважати себе поганими людьми, які роблять неправильні вчинки. На нашу думку, це може бути пов'язано з тим, що їх не приймають в колективі, намагаються з ними не спілкуватися, ображають. Для досліджуваних зі сприятливими соціометричними статусами («потенційних лідерів» та «прийнятих») властиво переживати ситуаційні прояви почуття провини та переконання в тому, що вони недобре себе поведуть, причиняють біль іншим. Також слід зазначити, що для «потенційних лідерів» менш властиво переживання почуття провини, ніж для «прийнятих» підлітків.

Аналізуючи отримані результати за методикою діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки, нами було виявлено, що не

залежно від соціометричного статусу для досліджуваних підлітків властиво середній рівень прояву фізичної агресії, роздратованості, підозрливості. Для досліджуваних із соціометричним статусом «ізолювані» більш характерно високим рівнем прояву ворожості, агресивності, непрямой агресії, переживання почуття образи та почуття провини, ніж підліткам із соціометричним статусом «прийняті» та «потенційні лідери». Для підлітків із статусом «прийняті» більш властиво прояв високого рівня негативізму, ніж для «ізолюваних» та «потенційних лідерів». Також для «потенційних лідерів» та «прийнятих» більш властиво високий рівень прояву вербальної агресії, ніж для ізолюваних.

При підрахунку t - критерію Стьюдента [24] (Є. В. Сидоренко), з метою оцінити достовірність відмінностей та виявити статистичні розбіжності вибірок з різним соціометричним статусом за рівнем прояву агресивних та ворожих реакцій. Встановлено достовірні відмінності в рівні прояву такої форми агресії як негативізм, вербальна агресія, почуття провини, ворожість та агресивність в різних вибірках досліджуваних (підлітків, які мають соціометричний статус ізолюваних, прийнятих та потенційних лідерів). Було виявлено достовірність розбіжностей за t -критерієм Стьюдента між досліджуваними підлітками, що мають статус «ізолювані», та досліджуваними підлітками, що мають статус «прийняті», за рівнем прояву ворожості ($t_{\text{емп}}=2,318 > t_{\text{кр}}= 2,201$, при $p \leq 0,05$), агресивності ($t_{\text{емп}}=2,414 > t_{\text{кр}}= 2,201$, при $p \leq 0,05$), негативізму ($t_{\text{емп}}=2,411 > t_{\text{кр}}= 2,201$, при $p \leq 0,05$), почуття провини ($t_{\text{емп}}=2,647 > t_{\text{кр}}= 2,201$, при $p \leq 0,05$). Отже, для підлітків, що займають положення ізолюваних, більш властиво переживати недовіру, заздрість, гнів по відношенню до навколишніх, проявляти агресію, роздратування, опозиційну манеру поведінки, що зазвичай направлена на авторитет, яка може наростати від пасивного опору до активної боротьби та

переживання почуття провини, ніж для підлітків, які займають положення прийнятих.

Також нами було виявлено значимі розбіжності у рівні прояву вербальної агресії ($t_{емп}=2,39 > t_{кр}= 2,06$, при $p \leq 0,05$) та почуття провини ($t_{емп}=2,58 > t_{кр}= 2,06$, при $p \leq 0,05$) у підлітків зі статусом «ізолювані» та «потенційні лідери». Отримані результати свідчать про те, що підлітки, які мають статус ізолюваних, менше схильні до прояву вербальної агресії, лайок, криків, сварок, а є більш схильними про переживання почуття провини, ніж підлітки, які мають статус потенційних лідерів.

Крім цього виявлено достовірні розбіжності між досліджуваним підлітками із соціометричним статусом «прийняті» та «потенційні лідери» у рівні прояву негативізму ($t_{емп}=2,306 > t_{кр}= 2,201$, при $p \leq 0,05$). Тобто, потенційні лідери менш схильні до прояву негативізму, є більш поступливи, ніж підлітки із статусом «прийняті».

Також нами було проведено аналіз отриманих результатів за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона. Було встановлено взаємозв'язки між соціометричним статусом серед однолітків та формами й проявами агресивності у підлітковому віці. Отже, нами було встановлено кореляційний зв'язок між соціометричним статусом та рівнем агресивності підлітків. Встановлено позитивний взаємозв'язок між високим рівнем агресивності та показником соціометричного статусу «ізолювані» ($r_{емп} = 0,716 > r_{кр}=0,729$, при $p \leq 0,01$) та обернений кореляційний зв'язок між високим рівнем агресивності та соціометричним статусом «прийняті» ($r_{емп} = - 0,398 > r_{кр}=0,455$, при $p \leq 0,05$). Фрагмент кореляційної плеяди наведений на рис. 2.6.

Отже, показники агресивності у осіб підліткового віку корелює із показниками соціометричного статусу. Отриманий зв'язок свідчить про те, що підліткам, які займають положення ізолюваних у класі, більш характерно переважання високого рівня агресивності, схильність використовувати фізичну силу по відношенню до навколишні людей,

проявляти роздратування, грубість. Для прийнятих підлітків характерно переважання низького рівня агресивності. Тобто, чим більше особи підліткового віку проявляють агресію, тим нижчий соціометричний статус вони мають.

Рисунок 2.6 – Фрагмент кореляційної плеяди, що відтворює зв'язки між соціометричним статусом серед однолітків та рівнем агресивності у підлітків

Примітка: товста лінія – позитивний кореляційний зв'язок, емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,99$; тонка пунктирна лінія вказує на обернений кореляційний зв'язок, емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,95$

Також нами було виявлено кореляційний зв'язок між соціометричним статусом підлітків «ізолювані» та непрямую агресією ($r_{емп} = 0,622 > r_{кр}=0,729$, при $p \leq 0,01$), образою ($r_{емп} = 0,689 > r_{кр}=0,729$, при $p \leq 0,01$), підозрілістю ($r_{емп} = 0,748 > r_{кр}=0,811$, при $p \leq 0,05$), провинною ($r_{емп} = 0,793 > r_{кр}=0,811$, при $p \leq 0,05$) та ворожістю ($r_{емп} = -0,794 > r_{кр}=0,811$, при $p \leq 0,05$). Фрагмент кореляційної плеяди наведений на рис. 2.7. Отриманий взаємозв'язок свідчить про те, що для підлітків із соціометричним статусом «ізолюваний» більш властиво відчуття ненависті до навколишніх людей, однолітків, гіркоти, гніву, прояв агресії непрямыми шляхами, або може ні на кого особисто не спрямовувати, більш властиво переживання образ на оточуючих,

схильні недовіряти, проявляти обережність у відносинах з навколишніми, вважають, що вони можуть нашкодити, заподіяти їм щось погане, також характерно переживання почуття провини, вважати себе поганими, що роблять погані вчинки.

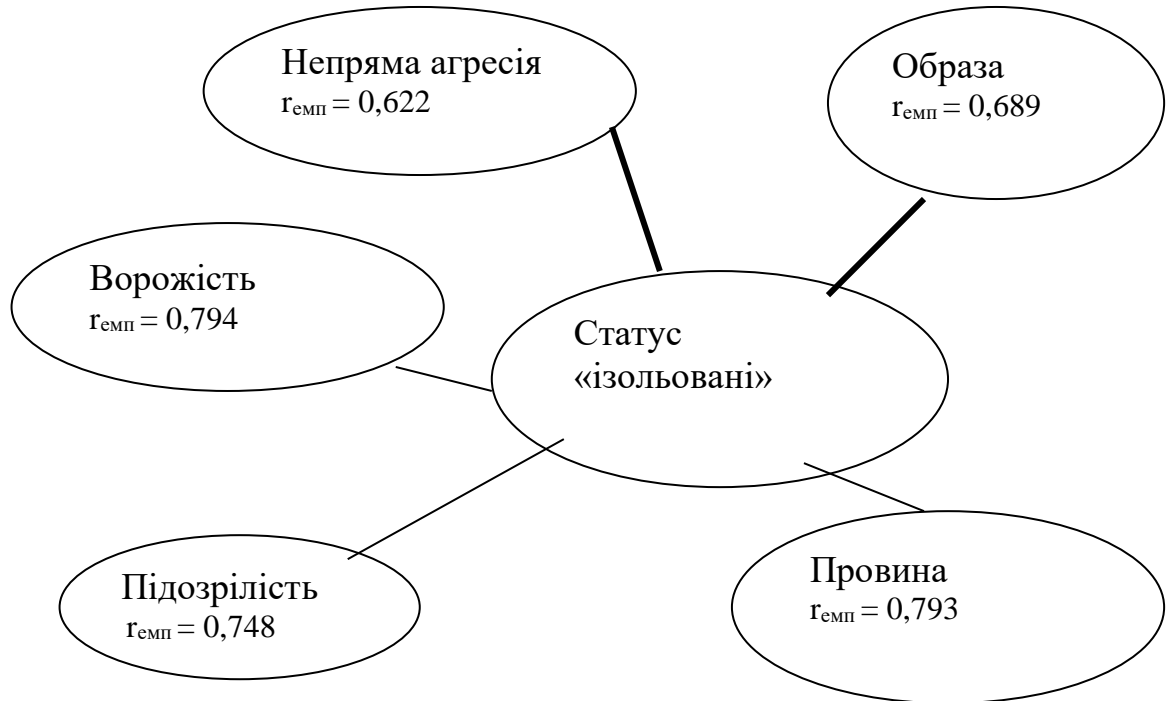

Рисунок 2.7 – Фрагмент кореляційної плеяди, що відтворює зв'язки між статусом «ізолювані» та проявом форм агресії у підлітків

Примітка: товста лінія – прямий кореляційний зв'язок, емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,99$; тонка лінія вказує на прямий кореляційний зв'язок, емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,95$.

Крім цього нами було встановлено взаємозв'язок між соціометричним статусом «прийняті» та проявом вербальної агресії ($r_{емп} = 0,348 > r_{кр} = 0,388$, при $p \leq 0,01$) і негативізму ($r_{емп} = 0,448 > r_{кр} = 0,455$, при $p \leq 0,05$). Фрагмент кореляційної плеяди зображений на рис. 2.8. Тобто, для підлітків, що займають положення прийнятих більш властиво виражати негативні почуття через крик та сварки, лайку, проявляти негативізм, демонструвати опозиційну манеру поведінки.

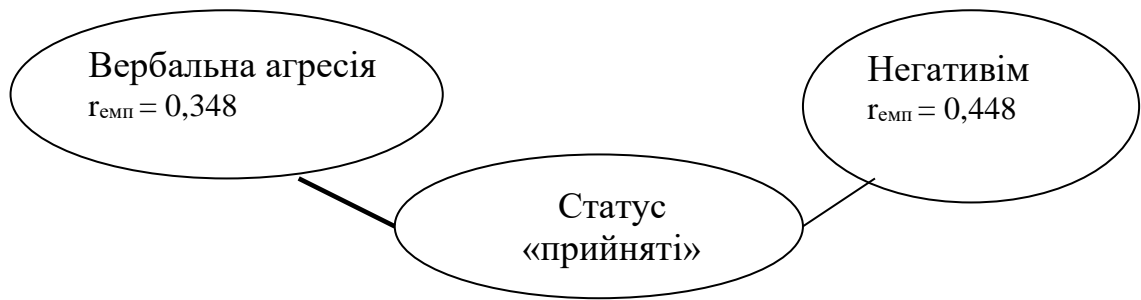

Рисунок 2.8 – Фрагмент кореляційної плеяди, що відтворює зв'язки між статусом «прийняті» серед однолітків та проявом форм агресії у підлітків

Примітка: товста лінія – емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,99$; тонка лінія – емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,95$.

Також нами було виявлено кореляційний зв'язок між соціометричним статусом «потенційні лідери» та проявом вербальної агресії у підлітків ($r_{emp} = 0,693 > r_{кр} = 0,729$, при $p \leq 0,01$). Виявлений зв'язок свідчить про те, що для підлітків із соціометричним статусом «потенційні лідери» більш властиво прояв власних негативних почуттів за допомогою криків, лайок.

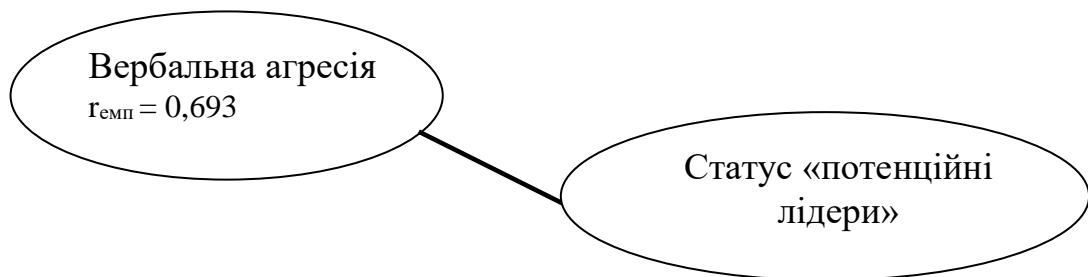

Рисунок 2.9 – Фрагмент кореляційної плеяди, що відтворює зв'язки між соціометричним статусом «потенційні лідери» та проявом форм агресії у підлітків

Примітка: товста лінія – емпіричне значення є значущим при $\alpha \geq 0,99$.

Аналізуючи отримані результати за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, встановлено, що для підлітків зі статусом «знехтувані» властиво прояв непрямой агресії, образи, підозрілості,

ворожості та почуття провини, для підлітків із соціометричним статусом «прийняті» – вербальна агресія та негативізм, а для «потенційних лідерів» – вербальна агресія.

Висновки до другого розділу

Аналізуючи результати соціометричного дослідження нами було встановлено, що серед досліджуваних школярів підліткового віку переважає сприятливий соціометричний статус, а саме більшість досліджуваних займають положення прийнятих в класі. Однак нами не було виявлено жодного досліджуваного з високим соціометричним статусом «зірок», проте виявлена значна кількість досліджуваних підлітків, що займають положення ізольованих в класі.

Встановлено, що для досліджуваних підлітків, що займають положення ізольованих серед однолітків характерно високий рівень ворожості, агресивності, непрямой агресії, почуття образи та провини, а також ситуаційний прояв фізичної та вербальної агресії, негативізму, роздратованості та підозрливості. Для досліджуваних підлітків, що займають положення прийнятих характерно високий рівень прояву вербальної агресії та негативізму, а за всіма останніми показниками – середній рівень. Для підлітків, що займають положення потенційних лідерів серед однокласників властиво лише високий рівень вербальної агресії, всі інші показники мають середній рівень прояву.

Виявлено, що для підлітків не залежно від їх соціометричного статусу властиво середній рівень прояву роздратованості, підозрливості та фізичної агресії. Для підлітків, що займають положення ізольованих більш характерно ворожість, агресивність, непряма агресія, відчуття образи та провини, ніж підліткам, що займають положення прийнятих та потенційних лідерів. Для прийнятих підлітків більш характерно прояв негативізму, ніж для ізольованих та потенційних лідерів. А для підлітків,

що займають положення потенційних лідерів та прийнятих – вербальна агресія, ніж для тих, хто займає положення ізольованих.

За допомогою t - критерію Стюдента встановлено, що підлітки, які займають серед однолітків положення ізольованих, більше схильні до переживання недовіри, заздрощів, гніву щодо до навколишніх, схильні до агресії, роздратування, демонстрації опозиційної манери поведінки, ніж для підлітків, які займають положення прийнятих. Підлітки, які займають статус ізольованих менше схильні до прояву вербальної агресії та більш схильні до переживання провини, ніж підлітки, що займають статус потенційних лідерів. Також встановлено, що потенційні лідери менш схильні до прояву негативізму, ніж підлітки, що займають положення прийнятих серед однолітків-школярів.

Також нами було проведено кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона та встановлено кореляційний зв'язок між соціометричним статусом та рівнем агресивності підлітків. З'ясовано, що показники агресивності підлітків корелюють із їх соціометричним статусом. Встановлено, що для підлітків, що мають статус ізольованих серед однолітків більш властиво відчуття ненависті до навколишніх, прояв агресії непрямыми шляхами, більш властиво переживання образ на оточуючих, схильні недовіряти та проявляти обережність у взаєминах, також характерно переживання почуття провини. Встановлено, що для підлітків, що мають статус прийнятих серед товаришів в класі, більш властиво прояв вербальної агресії та негативізму, демонстрації опозиційної поведінки. А для підлітків, що мають статус потенційних лідерів серед однокласників більш властиво прояв вербальної агресії.

ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження проблеми прояву агресії у підлітків з різним статусним положенням, що дозволило зробити наступні висновки:

1. Підлітковий період – це самий тяжкий та складний з усіх дитячих вікових періодів, представляє собою період становлення особистості. В цьому віці складаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення до себе, до людей, до суспільства. З'ясовано, що центральним психічним новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості. Підліток стає суб'єктом саморозвитку, здійснює цілеспрямований процес самовдосконалення на основі обраного ідеалу. Також в цьому віці стабілізуються риси характеру та основні форми міжособистісної поведінки. Особливу роль у формуванні особистості підлітка відіграють однолітки. Усі підлітки відчують потребу посісти у колективі гідне місце, і це стає провідним мотивом їхньої поведінки. Характерна також виражена потреба в самоствердженні. Оволодіння нормами дружби становить найважливіше придбання дитини в підлітковому віці. Для підлітків характерно прояв емоційної нестійкості, підвищеної чутливості, сором'язливості, агресивності, відчуття емоційної напруженості, виникнення конфліктності у відносинах з оточуючими людьми, схильність до крайніх суджень й оцінок.

2. З'ясовано, що підлітки, чия самооцінка перебуває у конфлікті з зовнішньою оцінкою соціуму (оцінка нижче і не відповідає самооцінці), значно відрізняються від своїх однолітків більш високими показниками агресії. Також агресивна поведінка визначається впливом сім'ї, однолітків, засобів масової інформації. Структура прояву різних форм агресії також обумовлена одночасно як віковими, так і статевими особливостями. У хлопчиків-підлітків найбільш виражена схильність до

прямої фізичної і прямої вербальної агресії, а у дівчаток-підлітків – до прямої вербальної і до непрямой вербальної агресії. Виникнення агресивності також пов'язано з прагненням осіб підліткового віку намагатися контролювати ситуації, впливати на них, самовдосконалюватися.

3. Емпірично встановлено, що серед досліджуваних підлітків переважає сприятливий соціальний статус. Більшість мають положення прийнятих в класі. Не було виявлено жодної особи з соціометричним статусом «зірки».

Виявлено, що для підлітків не залежно від їх статусного положення характерно ситуаційний прояв роздратованості, підозрливості та фізичної агресії. Для підлітків зі статусним положенням «ізолювані» більш властиво прояви ворожості, агресивності у власній поведінці, прояв форм непрямой агресії, переживання відчуття образи та провини, ніж підліткам зі статусним положенням «прийняті» та «потенційні лідери». Для підлітків, що займають положення прийнятих серед однолітків більш характерно прояв негативізму, ніж для підлітків із статусним положенням «ізолювані» та «потенційні лідери». А для підлітків, що мають статусне положення потенційних лідерів та прийнятих більш характерно прояв вербальна агресії у власній поведінці, ніж для підлітків, що займають положення ізолюваних серед однолітків.

Емпірично досліджено відмінності у рівні прояву агресії у підлітків з різним статусним положенням. Встановлено, що підлітки із статусним положенням «ізолювані» більше схильні до проявів ворожості, переживання недовіри, заздрощів, гніву щодо навколишніх, схильні до прояву агресії, однак при цьому демонструють більшу покірність, стриманість по відношенню до авторитетної особи, характерно переживання почуття провини, ніж для підлітків, які займають положення прийнятих. Підлітки із статусним положенням «ізолювані» також менше схильні до прояву вербальної агресії та більше схильні до

відчуття провини, ніж підлітки із статусним положенням потенційних лідерів. Крім цього емпірично встановлено, що підлітки, які займають положення потенційних лідерів, менш схильні до прояву негативізму, демонстрації опозиційної манери у власній поведінці, ніж підлітки, що займають положення прийнятих.

Також емпірично встановлено взаємозв'язок між статусним положенням підлітків та проявами агресивності. З'ясовано, що для підлітків із статусним положенням «ізольовані» більш властиво прояв агресивності, ворожості, відчуття ненависті до навколишніх, також прояв агресії непрямыми шляхами, характерно переживання образ на осіб, що довкола них, прояв недовіри, обережності у взаєминах та переживання почуття провини. Встановлено, що для підлітків зі статусним положенням «прийняті» характерно прояв вербальної агресії та негативізму, однак їм досить складно вдається відстоювати власні кордони, інтереси, погляди. А для підлітків із статусним положенням «потенційні лідери» характерно прояв вербальної агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология : учебник для вузов. М. : Юрайт, 2010. 811 с.
2. Бартол К. Психология криминального поведения. СПб. : Прайм-Евроснак, 2004. 352 с.
3. Бэррон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб : Питер, 2001. 352 с.
4. Белякова С. М., Шовкова К. О. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *Молодий вчений. Серія: Психологічні науки.* № 5 (57). Травень, 2018. С. 454-458.
5. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб. : Прайм-Евроснак, 2002. 512 с.
6. Битянова М. Как измерить отношения в классе: Социометрический метод в школьной практике. М. : ООО «Чистые пруды», 2005. 32 с.
7. Близнюкова О. М. Психологічний аналіз чинників кризи підліткового віку. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Випуск 8. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2010. С.66-75.
8. Будіянський М. Ф. Особливості прояву агресивності в підлітків. *Наука і освіта.* №3. 2013. С. 36-39.
9. Василенко А. І., Тарарака І. С. Агресивність та особливості статусного положення підлітків. *Наука і освіта. Традиції та новації сучасної освіти в Україні.* № 3. 2013. С. 44-46.
10. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія. К. : Центр учбової літератури, 2011. 112 с.
11. Гнезділова М. Спілкування та поведінка підлітків. *Психологія.* 2002. №38. С. 42-45.

12. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навч. пос. для студ. вузів. Тернопіль : Навч. Книга-Богдан, 2006. 112 с.
13. Крейхи Б. Социальная психология агрессии. СПб. : Питер, 2003. 213 с.
14. Левченко А. Психологічні особливості підліткового віку. *Психолог.* 2003. № 42. С. 9-16.
15. Мізерна О. О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.
16. Мойсеєва О. Є. Психолого-феноменологічне дослідження агресії. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Серія: Психологія і педагогіка. Острог, 2010. Вип. 16. С. 192-202.
17. Мойсеєва О. Є. Соціально-психологічні чинники агресії підлітків. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2013. Том VI. Психологія обдарованості. Вип. 9. С. 309-317.
18. Першина Л. А. Возрастная психология : учеб. пос. для вузов. М. : Академия, 2004. 256 с.
19. Психология человека от рождения и до смерти. Психологический атлас человека / под ред. А. А. Реана. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 651 с.
20. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. 672 с.
21. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб. : ПИТЕР, 2000. 656 с.
22. Реан А. А. Психология подростка. Практикум. СПб. : Питер, 2003. 375 с.

23. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. пос. для студ. ВНЗ. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
24. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. СПб. : Речь, 2006. 350 с.
25. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. 400 с.
26. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця : ООО «Планер», 2009. 548 с.
27. Тесленко М. М. Дослідження впливу тривожності підлітка на його статусне положення у групі однолітків. Психологія і особистість. 2016. № 2 (10). Ч. 1. С. 105-115.
28. Трофимчук В. В. Теоретичний аналіз феномену «агресивність особистості». *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць. № 1 (13). 2018. С. 184-188.
29. Фролов Ю. И. Психология подростка. Хрестоматия. М. : Рос. педагогическое общество, 2000. 526 с.
30. Хьелл П., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. СПб. : Питер, 2008. 607 с.
31. Шаповаленко Л. Д. Вікова психологія. К. : Слово, 2004. 388 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

- ЗАЯВЛЯЮ**, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:
- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
 - надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
 - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)